

Η Αρχαιολογία της γνώσης ως κλάδος των ανθρωπιστικών σπουδών

Αλεξάνδρα Δεληγιώργη*

Η μονομερής εξέλιξη της σκέψης ως εργαλείου παραγωγής και διαχείρισης εμπορεύσιμων αγαθών που επέβαλε το σύστημα της οικονομίας της αγοράς τους δυο τελευταίους αιώνες και την οποία εν συνεχεία διευκόλυνε το σύστημα της εκπαίδευσης, οδηγεί στην διαμόρφωση μιας παγκόσμιας τεχνοκρατίας που παράγει τεχνογνωσία περισσότερη ίσως από όση πραγματικά μας χρειάζεται, αλλά αδυνατεί να καλύψει το σοβαρό και δαπανηρό έλλειμμα αυτογνωσίας που εμφανίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες.

Το έλλειμμα αυτό που γεννά ο εργαλειακός τρόπος οργάνωσης της σύγχρονης ζωής και η αποθέωση της Τεχνικής, επιτείνεται με την συνεχή υποβάθμιση των κοινωνικών επιστημών και των ανθρωπιστικών σπουδών, την υποχρηματοδότηση των προγραμμάτων της βασικής θεωρητικής έρευνας και την υπερεκτίμηση της τεχνο-επιστήμης.

Η τελευταία προτάσσει την εφηρμοσμένη έρευνα και τεχνολογία και αδιαφορεί για την θεωρητική έρευνα όσον αφορά το πλέγμα Φύσης-Ιστορίας που καθορίζει τον άνθρωπο στο σύνολο των διεργασιών και λειτουργιών του ως εμβίου-νοούντος όντος. Με τα δικά της κριτήρια, θεωρεί ψευδο-επιστημονική την γνώση του ανθρώπου ως όντος που υποκείμενο στην φυσική νομοτέλεια, την υπερβαίνει, συγκροτώντας δομές ελευθερίας. Ως μη εμπορεύσιμη και μη κερδοφόρα, τη θεωρεί επιπλέον ασύμφορα δαπανηρή και αποθαρρύνει την παραγωγή της¹.

* Η Αλεξάνδρα Δεληγιώργη είναι καθηγήτρια φιλοσοφίας (με ειδικό γνωστικό αντικείμενο τη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών) στο Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

¹ Στην πραγματικότητα, τη θεωρεί ασύμφορα δαπανηρή, και την αποθαρρύνει γιατί οδηγεί σε μέτρα προστασίας περιβάλλοντος/ανθρώπου τα οποία συνυπολογίζει στην αύξηση του κόστους της βιομηχανικής παραγωγής και στη μείωση του κέρδους !

Η συνεχής υποβάθμιση της γνώσης στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών και των ανθρωπιστικών σπουδών δικαιολογείται, ακόμη και μέσα στα πανεπιστήμια, με τέτοιου είδους αγοραία κριτήρια, βάσει των οποίων αξιολογούνται, κοστολογούνται και κατανέμονται τα κονδύλια για την έρευνα.

Υπό την πίεση που ασκεί το κυνικά χρησιμοθηρικό πνεύμα της αγοράς, το γεγονός ότι η αυτογνωσία, ενώ δεν επιφέρει κέρδος, μπορεί να μειώσει ανυπολόγιστα το κόστος ζημιών και καταστροφών περιβάλλοντος και ανθρώπου που προκαλεί η έλλειψή της, δεν την κάνει, παρ' όλα αυτά, δελεαστικότερη ούτε επιτακτικότερη. Αντίθετα, την εμφανίζει ως επικίνδυνη. Ο πραγματικός λόγος είναι ότι δεν μπορεί να παραχθεί αυτογνωσία, αν δεν μεσολαβήσει η ιστορικο-κριτική εξέταση και αποτίμηση των γνωστικών μοντέλων που κατασκευάζει ο άνθρωπος, συμπεριλαμβανομένου και του ισχύοντος θετικιστικού και τεχνο-επιστημονικού μοντέλου.

Η τεχνοκρατία, ενώ αποθαρρύνει την θεωρητική έρευνα στο πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, την ίδια στιγμή επιδιώκει τον έλεγχο της φύσης και της ανθρώπινης φύσης, με αποτέλεσμα να συνδέει την καινοτομία αποκλειστικά με την Τεχνική. Δημιουργικές και καινοτόμες δράσεις που δεν τεχνοποιούνται, απαξιώνονται. Απαξιώνεται, έτσι, το βάθος του χρόνου που τις καθιστά δυνατές, αλλά και ο ορίζοντας που οι ίδιες δημιουργούν, καθώς διευρύνουν την σκέψη του φορέα και του αποδέκτη τους. Αυτό που χάνεται είναι η ιστορικότητα της συνείδησης και της ύπαρξης του σύγχρονου ανθρώπου. Ισοπεδώνεται, δηλαδή, κάθε ζωντανή σχέση με το παρελθόν που προϋποθέτει το άνοιγμά μας στο μέλλον.

Σ' αυτές τις συνθήκες περιστολής του πνεύματος και του ήθους που προάγουν ανθρώπινο ψυχισμό, τις οποίες ευνοεί η ανισόρροπη ανάπτυξη της τεχνογνωσίας και επιτείνει η έλλειψη της αυτογνωσίας, η τάση της τυφλής τεχνοποίησης φαίνεται μη αντιστρέψιμη. Η εικόνα που θα την απέδιδε όσον αφορά την καταστροφή περιβάλλοντος και ανθρώπου –τουλάχιστον ως προς τις έκδηλες συνέπειές της– είναι η εικόνα ενός αυτοκινήτου που μη μπορώντας να ανακόψει την αλόγιστη επιτάχυνσή του, κατευθύνεται ολοταχώς στον γκρεμό που συναντά στα δεξιά της πορείας του.

Για να αποτραπεί η τυφλή τεχνοποίηση, χρειάζονται δέσμες σύνθετων μέτρων. Και επειδή τα μέτρα δεν τα υπαγορεύουν ηλεκτρονικοί

υπολογιστές αλλά τα συλλαμβάνει και τα επεξεργάζεται ο νους, αυτό που προέχει να μελετηθεί είναι ο τρόπος λειτουργίας και ανάπτυξης της ανθρώπινης νοημοσύνης στην μακραίωνη διαδρομή της από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Αυτή η ιστορικο-κριτική προσέγγιση της σκέψης κατά την ανάπτυξη της στον ιστορικό χρόνο, είναι απαραίτητη για να κατανοήσουμε την κριτική και θεωρητική λειτουργία του νου. Τις λειτουργίες αυτές, που είναι αποτέλεσμα της σχέσης της ψυχο-νοητικής δομής του ανθρώπου με το φυσικό-ιστορικό-κοινωνικό περιβάλλον του, δεν μπορεί να τις εξηγήσει ούτε η νευροφυσιολογία ούτε η βιοχημεία του εγκεφάλου. Αντίθετα, μας βοηθά να τις κατανοήσουμε η έρευνα στο πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών μελετών, συμπεριλαμβανομένης της έρευνας και μελέτης της φιλοσοφίας ως πεδίου καλλιέργειας αλλά και διαύγασης αυτών των λειτουργιών. Πιο συγκεκριμένα, μας βοηθούν να τις κατανοήσουμε γνωστικοί κλάδοι που συγκροτήθηκαν στο πεδίο της φιλοσοφίας όπως είναι η θεωρία και η κριτική της γνώσης, η φιλοσοφία των επιστημών και οι αντίστοιχες προς τους επιμέρους γνωστικούς κλάδους επιστημολογίες σε συνεργασία με την Ιστορία και ειδικότερα (ή μάλλον γενικότερα) με την Ιστορία της σκέψης.

Συντονισμένοι στη βάση μιας διεπιστημονικής συνεργασίας, οι κλάδοι αυτοί συστήνουν, στη μετεξέλιξή τους, μian Αρχαιολογία της γνώσης άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ιστορία και τη Γενεαλογία της σκέψης και των επιτευγμάτων της, στους χώρους της μυθολογίας, της φιλοσοφίας, της επιστήμης, της θεωρίας και της λογοτεχνίας. Η μελέτη της μυθολογικής, της φιλοσοφικής, της επιστημονικής, της θεωρητικής, της ποιητικής σκέψης στο πλαίσιο μιας Αρχαιολογίας της γνώσης αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες παραγωγής αυτογνωσίας στο πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Ως γνωστικός κλάδος η αρχαιολογία της γνώσης, με τις έρευνές της, αναδεικνύει όρους και δυνατότητες μιας ισόρροπης ανάπτυξης τεχνογνωσίας και αυτογνωσίας, εφόσον είναι αδύνατο να προκύψει ένας γνωστικός επαναπροσανατολισμός, αν δεν ξαναπάμε, όπως, άλλωστε, κάναμε και σε άλλες ανάλογες περιστάσεις, παλαιότερα, στις απαρχές του δυτικού πολιτισμού. Αν δεν αρθρούμε, δηλαδή, έως την κλασική παιδεία που αποτελεί τη ρίζα του.

Εκεί, στον οντο-λογικό πυρήνα της κλασικής παιδείας, θα ξαναβρούμε το σώζον/είναι και το φαντασιακό του που στέργει και υπηρετεί

την ζωή. Το σώζον/είναι προηγείται του καταδαμάζοντος/είναι και του φαντασιακού του το οποίο υπηρετεί η Τεχνική που ανέπτυξε η νεώτερη και σύγχρονη Δύση με σκοπό τον υπερέλεγχο και την υπερσυσσώρευση.

Αυτό το σώζειν, το οποίο ο Αριστοτέλης συνέδεσε με τη γνώση, η εποχή μας καλείται να το συνδέσει με την κριτική της ισχύουσας γνώσης. Αν το αριστοτελικό σώζειν δια της γνώσεως σφράγισε την ελληνο-δυτική παράδοση, τότε το σώζειν δια της κριτικής της γνώσεως που προκύπτει από τον διάλογο με την ελληνο-δυτική παράδοση, μπορεί ως αντικείμενο της αρχαιολογίας της γνώσης, να αποτελέσει έναν από τους βασικούς άξονες του δικού μας, τουλάχιστον, εκπαιδευτικού συστήματος.

Σ' αυτό τον γνωστικό κλάδο καλούμαστε να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή και μέριμνα. Κι αυτό γιατί η χώρα μας υπήρξε η πατρίδα της παιδείας και γιατί το γεγονός ότι χάρη σ' αυτήν, ανέπτυξε τον αρχαιότερο πολιτισμό στην Ευρώπη αποτελεί μια μοναδική στην θετικότητα της ιδιαιτερότητα, την οποία, ακόμη και να θέλαμε, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε. Αν, παρ' όλα αυτά την αγνοούμε είναι γιατί περιπλέκει τον προβληματισμό μας και αυξάνει την αμηχανία μας όσον αφορά τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης.

Με το έργο της, ωστόσο, η αρχαιολογία της γνώσης δεν υπονομεύει τον εκσυγχρονισμό εν γένει. Αυτό που κάνει είναι να εμπλουτίζει τον άκριτο και αλόγιστο εκσυγχρονισμό με τη στοχαστική διάσταση που χρειάζεται για να μετατραπεί σ' ένα σκεπτόμενο, θετικό στις συνέπειές του πρόγραμμα.

Ως κληρονόμοι, λοιπόν, ενός πανάρχαιου πολιτισμού, θα μπορούσαμε να αναδείξουμε ως προορισμό και ως συνεχώς παρούσα αποστολή της δικής μας παιδείας το σώζειν δια της κριτικής της γνώσεως. Κι αυτό, εφόσον μπορούμε να αντλήσουμε πλούτο και ανάπτυξη όχι μόνον από την τεχνογνωσία –την οποία, ούτως ή άλλως θα συνεχίσουμε να εισάγουμε από τα μεγάλα κέντρα του τεχνο-καπιταλισμού – αλλά και από την αυτογνωσία, την οποία αξίζει να μεθοδεύσουμε και να προωθήσουμε, σε μίαν εποχή στυγνής, πλην όμως αδιέξοδης τεχνοκρατίας.

Φυσικά, το σώζειν δια της κριτικής της γνώσεως και η αυτογνωσία που συνεπάγεται, με κανένα τρόπο δεν ταυτίζεται με την αρχαιογνωσία την οποία απομύζησε κι αποστέγνωσε, επί δεκαετίες, ο φιλολογισμός, ξεκόβοντάς την από τη σύγχρονη επιστήμη, θεωρία και κριτική. Εννοίες, συμβολικά μορφώματα και ιδέες που δημιούργησαν η αρχαία ελληνική

σκέψη και γλώσσα –οι αρχαιότερες στην Ευρώπη– έχουν, σε μεταγενέστερες εποχές, υποστεί πολλαπλές επεξεργασίες και μεταλλάξεις, τις οποίες χρειάζεται να μελετήσουμε ώστε να μπορούμε να ανανεώσουμε τις αναλύσεις των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, εμπλουτίζοντάς τις με το βάθος που τους προσδίδει ο διάλογος με το είδος και τη θεματική της αντίστοιχης κάθε φορά προς αυτές θεωρητικής παράδοσης.

Χρειάζεται να τονισθεί, εδώ, ότι δουλειά της αρχαιολογίας της γνώσης δεν είναι να στέκεται εμπόδιο στην τεχνολογία, στην οποία, άλλωστε, καταφεύγει όποτε η χρήση της λύνει τεχνικά και πρακτικά προβλήματα των ερευνών της. Δουλειά της είναι να φέρει σε πέρας ανασκαφές που δεν αφορούν τάφους κι αγάλματα, αλλά φιλοσοφικά, επιστημονικά, θεωρητικά, δοκιμιακά, ποιητικά κείμενα διαφόρων περιόδων του παρελθόντος που ενέπνευσαν και γονιμοποίησαν τη σκέψη σε μεταγενέστερες φάσεις της, μέχρι και σήμερα.

Συνδυάζοντας αυτές τις κειμενικές ανασκαφές με τις ιστορικο-κριτικές (γενεαλογικές) αναλύσεις των γνώσεων και των τρόπων παραγωγής τους, η αρχαιολογία της γνώσης είναι σε θέση να φωτίσει, μεταξύ άλλων, τους λόγους που οδήγησαν και επέβαλαν την υπερανάπτυξη της Τεχνικής καθώς και τις μεθοδεύσεις και τους μηχανισμούς μέσω των οποίων ο σύγχρονος κόσμος οδηγήθηκε σε μια τόσο ζημιογόνα τεχνολογική υπερκατανάλωση. Και κυρίως είναι σε θέση να φωτίσει τους λόγους για τους οποίους χρειάζεται να διασώσουμε το πνεύμα δημιουργίας και σύνθεσης που διαπνέει τη βασική έρευνα στα πεδία της επιστήμης, της τέχνης και της φιλοσοφίας· πνεύμα που μέχρι τον β' παγκόσμιο πόλεμο εξακολουθούσε να είναι έμβλημα και σήμα κατατεθέν του ελληνο-δυτικού πολιτισμού.

Τέτοιου είδους ιστορικο-κριτικές διαυγάσεις δημιουργούν μια πλατφόρμα για την προβληματοποίηση των συνεπειών της εντατικής τεχνοποίησης και ένα πεδίο συζήτησης για το άνοιγμα του 21^{ου} αιώνα σε έναν νέο εξ-ανθρωπιστικό διαφωτισμό.

Μ' αυτή την προοπτική, συστηματικές αρχαιολογικές και ιστορικο-κριτικές αναδιφήσεις της γνώσης θα μπορούσαν να είναι η δική μας συμβολή στον παγκόσμιο πολιτισμό, τα δικά μας εξαγώγιμα προϊόντα, και ένας βασικός συντελεστής διεθνούς αναγνώρισης της χώρας μας. Αν οι αρχαίοι μάς επεφύλαξαν την μοίρα αρχαιολόγου, θα πρέπει να τους ευγνωμονούμε· είναι απείρως πιο ελπιδοφόρα από την μοίρα σερβιτόρων ή υποαπασχολούμενων πτυχιούχων.

Αλλά για να συγκροτήσουμε ένα τέτοιο γνωστικό κλάδο, στο πλαίσιο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, και να καταρτίσουμε αρχαιολόγους της γνώσης ικανούς να μελετήσουν και να φωτίσουν τη σχέση της σύγχρονης σκέψης με το παρελθόν της, χρειάζεται να αφομοιώσουμε και να προωθήσουμε ιστορικο-κριτικές μεθόδους ερμηνείας και γενεαλόγησης τις οποίες επεξεργάστηκε η σύγχρονη σκέψη. Πράγμα που απαιτεί συνεχή διάλογο μαζί της. Αλλά προϋπόθεση για να γίνει δυνατός ο διάλογος με τη σύγχρονη σκέψη και με το παρελθόν της είναι η μέση εκπαίδευση να ξαναγίνει ο κατ' εξοχήν αγωγός της παιδείας: *τόπος δηλ. ανάπτυξης της κριτικής σκέψης, επιμέλειας της γλώσσας, καλλιέργειας της ιστορικής και κοινωνικής συνείδησης, και βέβαια αισθητικής αγωγής.* ~

Αναδημοσίευση από την περιοδική έκδοση του Α.Π.Θ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΗ, τεύχος αρ.25, Απρίλ. 2008, με την παραχώρηση της συγγραφέως.